

„Órszavak” R. Várkonyi Ágnes emlékére

Sok-sok évvel ezelőtt együtt utaztunk Pannonhalmára, ahol a gimnázium diákjai vártak minket. A változékony magyar télben éppen egy havas, hófúvásos időszakot sikerült kifognunk, de fel sem merült, hogy lemondjuk az előadást. A tanárnő, Ágnes néni, hajthatatlan volt, megígérte, hogy este ott lesz a gimnáziumban: „Várnak minket, Gábor!” Az út bizonytalansága egyáltalán nem rettentette el, fel sem merült, hogy elakadhatunk, vagy hogy nem érkezünk meg időre. Ahogy magunk mögött hagytuk Budapestet, szinte elnyelt minket a kavargó hó. Gyórt szinte egyedülként szeltük át - még nem volt meg a várost elkerülő autópálya -, és ahogy rákanyarodtunk a Pannonhalmára vezető útra, már a sötétség is egyre sűrűsödött körülötünk. Az autó lámpáinak fényében kavargó, örvénylő hópelyheken kívül szinte semmi mást nem lehetett látni, az autó néha meg-megcsúszott, de valahogy mindig megtalálta az utat...

És miközben kint a tél volt az úr, mi az egész majd négy órás utazást végigbeszélgettük, művészetekről, irodalomról és történelemről. Ott az autóban fogalmazódott meg először az a nagyon fontos gondolat, ami azóta is visszhangzik bennem: nincs egytényezős történelem. Ezt később egyik kötetének előszavában már így fogalmazta meg:

„A történelem soha nem volt egytényezős, soha nem vonult eleve kiszámított rendben. Többféle egységből, régiebb és újabb elemek bonyolult szövevényeiből sodródott össze, magával görgetve a véletlenek, a személyiségek eltérő alkatából következő mindennapi döntések, az előre ki nem számíthatóságok, a kockázatok sokaságát. Le kell bontani a linearitásban felfogott történelmi időt, a tökéletesedés gondtalan folyamatát, s számolni kell vele, hogy a többféle lehetőségéből valami kiszámíthatatlan adott egyetlen irányt, érvényesített egyetlen fejleményt és zárt be rövid távon sok más lehetőséget.”

Várkonyi Ágnes történelmi ars poeticájának esszenciája ez a gondolat. Az egymással összefüggő, egymást alakító alternatívák megismerése, feltárása nélkül nem ismerhető meg mindaz, amit történelemnek nevezünk, de talán még a mindenkori jelenünk sem értelmezhető. Ebből az összefüggéseket feltáró kutatói mentalitásból vezethető le életművének két legfontosabb karakterisztikus vonása. II. Rákóczi Ferenc monográfiája, vagy éppen Zrínyi Miklós kutatójaként mindig hangsúlyozta, hogy nem magányos hősről beszél. II. Rákóczi Ferenc és „munkatársai” – fogalmazott egyszer – vagy „Zrínyi Miklós és köre” volt kutatásainak célpontja. Az egyént, a személyiséget környezetével együtt mutatta be. Nálánál senki sem ismerte jobban a magyar történelemszemléletre oly nagy hatást gyakorló historizmus „személyiség-kultuszát”, de az egyéni kvalitások elismerése mellett pontosan tudta, hogy mennyire káros, ha az egyént kiemelve környezetéből tesszük kultusz tárgyává. A magyar történelemszemlélet sok torzulása éppen ebből a hibából ered. II. Rákóczi Ferenc az ő szemszögéből nem szabadságharcos, hanem államépítő volt. „Rákóczi állama”, ahogy sokszor

hangsúlyozta, valós és lehetséges alternatívát kínált az Oszmán Birodalom szorításából kiszabadult Magyar Királyság számára.

Történelmi hitvallásának másik nagyon fontos talpköve európaiságunk, az európai politikai összefüggésrendszerbe, kultúrába való beágyazódottságunk hangsúlyozása. Az erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor, a két Rákóczi György vagy Apafi Mihály és II. Rákóczi Ferenc politikai törekvései értelmezhetetlenek az európai kapcsolódási pontok feltárása nélkül. De Pázmányt, Zrínyit vagy Wesselényi Ferenc nádort sem látjuk helyesen, ha figyelmen kívül hagyjuk mindazokat a hatásokat, amit Európa a kultúrában, a politikai gondolkodásban a kora újkorban képviselt. Várkonyi Ágnes, a történészek közül egyedülként, hihetetlenül érzékenyen fordult a szimbólumok világa felé. A mindenkori gondolkodást meghatározó egyetemes európai szimbólumrendszer feltárása, magyarországi jelenléte és használata szinte minden művében jelen van. Zrínyi és a tenger, a sírás kultusza és Kemény János, a pelikán a fiaival, az idő szimbolikája, Mars és Vénusz „társolkodása” – minden egyes itt felsorolt tematika vagy szimbólumrendszer mögött rejtett tartalmak, történelmi értelmezések garmadája bomlik ki műveiben. A kora újkori államelméletek labirintus metaforáját történelmi hitvallásába is beemelte: „Ma már nyilvánvaló, hogy a végtelenbe nyíló emelkedés folyamata a múlt század álma volt, és labirintusokból keresnek kiutat az emberek.”

A társadalom, a szimbólumok világától egyenes út vezetett a természet világához. A történelmi ökológia szemléletmódjának, módszertanának és filozófiájának befogadása, majd hazai elterjesztése nem egyszerűen kitérő volt az addigi történelmi pályafutásában, hanem ennek a pályának szerkesztője. A történelmet a maga összetettségében vizsgáló tudós törvényeszerűen érkezett el arra a pontra, ahol már a természeti környezet és a társadalom kölcsönhatását is vizsgálni kellett. A székely falutörvények „megmaradásunkra való” kifejezése a mindenkori fenntarthatóság, a társadalom és a környezet egyensúlyát szem előtt tartó magatartása példája lett. Így születtek meg azok a munkák, amelyek a „környezet és végvár” kapcsolatát vizsgálják, vagy a „tudós asszonyok”, akiknek „megszóltak” a füvek, és egyszerre kitérő a házi patikát fenntartó arisztokrata hölgyek környezete, ahol a gyógyítás egyszerre zajlott a tanult orvosok és az évszázados tapasztalatokat hordozó füvesemberek szintjén.

Lehetetlen számba venni Várkonyi Ágnes életművét, és talán még nehezebb előszámolni azokat a munkákat, amelyeket az ő tanítása, példamutatása inspirált. Tanítványai úgy őrzik egy-egy gondolatát vagy megjegyzését, mint „órszavakat”. A kora újkori nyomtatványok utolsó sorában a szedő a következő oldal első szavát is kieszte, hogy a könyvkötő véletlenül se vesse el a lapok sorrendjét. „Órszavak”, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy soha ne feledkezzünk meg arról, hogy nincs egytényezős történelem.

Azon a bizonyos téli utazáson számtalan hasonló gondolat közepette suhantunk, szánkóztunk át a Vértesen, városon, falvakon, eszünkbe sem jutott a téli zimankó, észrevétlenül futott el az idő. Csak Pannonhalmán tértünk vissza a téli valóságba, amikor az autó egyszer csak megfeneklett a mély hóban az apátságához vezető utolsó emelkedőn. Úgy vontattak fel minket, de az előadás időben elkezdődött.

(Várkonyi Gábor)